

УДК 811.161.2'366

DOI: 10.24919/2522-4557.2017.40.116996

Галина ПРИСТАЙ

orcid.org/0000-0003-0356-6635

РОЛЬ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ МОРФОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ПОХІДНИХ

У статті проаналізовано причини та місця виникнення морфологічних перетворень при відприкметниковому словотворенні. Установлено, що морфологічна позиція забезпечує дотримання норм з'єднання компонентів словотвірної структури слова на морфемному шві. З'ясовано, що морфологічну позицію формують словотворчий афікс, твірна основа, напрямок словотвірної похідності. Описано сім морфологічних позицій, які характеризуються морфологічними перетвореннями кількісного чи якісного характеру.

Ключові слова: прикметник, морфонема, субморфема, контактна зона, морфологічна позиція, морфологічна трансформація.

Галина ПРИСТАЙ

РОЛЬ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ОТАДЪЕКТИВНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ

В статье проанализированы причины и места возникновения морфологических преобразований в отадъективном словообразовании. Установлено, что морфологическая позиция обеспечивает соблюдение норм соединения компонентов на морфемном стыке в словообразовательной структуре слова. Выяснено, что словообразовательный аффикс, производящая основа, направление словообразовательной производности формируют морфологическую позицию. Описаны семь морфологических позиций, которые характеризуются морфологическими трансформациями количественного или качественного характера.

Ключевые слова: имя прилагательное, морфонема, субморфема, контактная зона, морфологическая позиция, морфологическая трансформация.

Постановка проблеми. Поняття позиції належить різним рівням мови. Фонологічна позиція визначає положення фонемі щодо іншої фонемі або щодо місця наголосу в слові, морфологічна (морфемна) позиція характеризує місце морфемі в лінійній послідовності морфем слова, позиція синтаксична виявляється в розташуванні однієї синтаксичної одиниці щодо інших. У мор-

фонології морфонологічна позиція – це місце з'єднання сусідніх морфем – так званий «морфемний шов», чи «морфемний стик» – та спричинені ним зміни у фонемному складі морфем-контактерів задля забезпечення їхньої словотвірної взаємодії.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Поняття морфонологічної позиції трактувалося в працях багатьох лінгвістів: О. Реформатського, М. Панова, О. Земської, В. Лопатіна, Н. Ільїної, С. Толстої, М. Федурко, О. Крєтова, В. Чурганової. Було, зокрема, встановлено, що морфонологічна позиція морфонеми може бути сильною (у ній виступає основний репрезентант морфонеми) та слабкою (з позиційними різновидами морфонеми) [4, 32]; синтагматичною, трактованою як сполучуваність одиниць одного рівня – фонем у складі морфем, морфем у складі слів, і парадигматичною – як послідовність алоодиниць (алофонів, аломорфів) кожної з наявних у системі мови словотворчих морфем [5, 269].

Мета статті – дослідити морфонологічні позиції, властиві відприкметниковому словотворенню, шляхом синхронного опису морфонологічних трансформацій. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) установити поняття морфонологічної позиції як механізму вибору типу зовнішнього перетворення словотворчих морфем; 2) визначити типи морфонологічних позицій, які характеризують відприкметникові похідні; 3) проаналізувати морфонологічні засоби морфемного варіювання.

Виклад основного матеріалу. Морфонологічну позицію трактуємо як взаємодію двох правил: принципів розміщення й функціонування одиниць нижчого рівня в одиницях вищого (фонем у морфонемах і субморфемах, морфонеми і субморфем у морфемах) з принципами їхнього (цих одиниць) пристосування в морфемній структурі слова при деривації. Таке розуміння морфонологічної позиції допомогло встановити видозміну морфем, залучених до відприкметникового словотворення. Морфонологічну позицію формують словотворчий афікс, твірна основа, напрямок мотивації, тобто напрямок словотвірної похідності (за вихідну форму приймаємо форму називного відмінка однини чоловічого роду непохідного прикметника).

Ураховавши фактичні дані, виділяємо 7 морфонологічних позицій – палаталізації та депалаталізації приголосних фонем, чергування голосних фонем, усичення основи/нарощення суфікса, акцентні та амбівалентну позиції.

Позиція **палаталізації** вимагає альтернативі твердих кінцевих консонантів основи з їхніми м'якими корелятами. Морфонологічне чергування підготовляє основу до поєднання з словотворчим суфіксом. У відприкметниковому словотворенні найактивніше неперехідне чергування приголосних за твердістю/м'якістю. У фіналях прикметникових основ зафіксовано такі альтернативні пари: *д//д'* (*молод(ий)* → *молод'-ість, руд(ий)* → *руд'-к(о)*), *т//т'* (*свят(ий)* → *свят'-ох(а)*), *л//л'* (*весел(ий)* → *весел'-ість, мал(ий)* → *мал'-ок*), *р//р'* (*добр(ий)* → *добр'-і-ти, хоробр(ий)* → *хоробр'-ість*), *с//с'* (*висок(ий)* → *вис'*). Граматична умова неперехідної палаталізації, тобто його «суб'єкт», – суфікси з початко-

вими морфонемами $\{a\}$, $\{y\}$, $\{i\}$: -'аг- (добр(ий) → добр'-аг(а), скромн(ий) → скромн'-аг(а)); -'ак (бідн(ий) → бідн'-ак, добр(ий) → добр'-ак); -'ам/ин(а) (кисл(ий) → кисл'-ат/ин(а)); -'ан/к(а)/-'ут/к(а) (смугл(ий) → смугл'-ан/к(а), мал(ий) → мал'-ут/к(а)); -'ат/к(о) (мал(ий) → мал'-ат/к(о)); -'ач- (добр(ий) → добр'-ач(ий)); -'ій (багат(ий) → багат'-ій, гуманітарн(ий) → гуманітар'-ій); -'ісіньк- (чист(ий) → чист'-ісіньк(ий), ціл(ий) → ціл'-ісіньк(ий)); -'іш- (зелен(ий) → зелен'-іш(ий), добр(ий) → добр'-іш(ий)); -'ість (молод(ий) → молод'-ість, ніжн(ий) → ніжн'-ість); -'інь (глиб/ок(ий) → глиб'-інь, тепл(ий) → тепл'-інь); -'ітет (суверен/н(ий) → суверен'-ітєт, імун/н(ий) → імун'-ітєт); -'уг- (п'ян(ий) → п'ян'-уг(а), жадн(ий) → жад'-уг(а)); -'ук (гарн(ий) → гарн'-ук); -'усіньк- (мал(ий) → мал'-усіньк(ий), тонк(ий) → тон'-усіньк(ий)); -'уч- (зл(ий) → зл'-уч(ий), худ(ий) → худ'-уч(ий)); -'уц- (хитр(ий) → хитр'-уц(ий), багат(ий) → багат'-уц(ий)); -'о (міцн(ий) → міц', висок(ий) → вис'); -'і (ніжн(ий) → ніжн'-і-ти, рад(ий) → рад'-і-ти).

Морфонологічна позиція палаталізації при відприкметниковому словотворенні враховує фонемний склад поєднаних морфів: у неї не потрапляють губні, шиплячі, гортанна й задньоязикові фонемні. Вона перед ініціаллю $\{i\}$ суфіксів-палаталізаторів допускає тільки м'які консонанти у фіналі твірної основи, тоді як напівпом'якшені фонемні $/b'/, /n'/, /v'/, /m'/, /j'/, /t'/, /l'/, /z'/, /r'/, /k'/, /x'/$ – функціональні відповідники твердих фонем – не «досягають» морфонологічного рівня.

Примітно, що чужомовні основи за приєднання суфіксів -ізм, -іст, -із/ува- часто не потрапляють у позицію неперехідної палаталізації. Причини дві: 1) палаталізована приголосна, що передує субморфу кореневих морфів мотивувальних слів (як правило, це контактні зони зі сполукою *льн*); 2) основи слів на консонантний комплекс *вн*. Пор.: *раціо́нал'/н(ий)* → *раціо́нал'-і́зм* → *раціо́нал'-і́ст*; *позити́в/н(ий)* → *позити́в-і́зм*; *радика́л'/н(ий)* → *радика́л'-і́зм*; *візуа́л'/н(ий)* → *візуа́л'-і́з/ува́-ти*; *верба́л'/н(ий)* → *верба́л'-і́з/ува́-ти*; *візуа́л'/н(ий)* → *візуа́л'-і́з/ува́-ти*, але *гума́н/н(ий)* → *гума́н'-і́з/ува́-ти*.

За перехідної палаталізації прикметникові основи з фінальними морфонемами $\{d\}$, $\{t\}$, $\{z\}$, $\{c\}$, $\{b\}$, $\{n\}$, $\{v\}$, $\{m\}$, $\{k\}$, $\{x\}$, $\{z\}$ виступають «об'єктами» позицій палаталізації перед дериваторами -енн-, -озн-, -ин-, -о, ува-, -'ува-, -н'-, -ен-, -ен'н'-, -'а-, -и-, -і- – альтернативні пари *г//ж* (*дорог(ий)* → *дорож-и-ти*, *благ(ий)* → *благж-енн(ий)*); *х//ш* (*тих(ий)* → *тиш-ин(а)*, *глух(ий)* → *глуш-и-ти*, *пахк(ий)* → *паш-і-ти*); *к//ч, к//ц'* (*широк(ий)* → *широч-енн(ий)*, *велик(ий)* → *велич-н(ий)*, *велиц'-озн(ий)*); *д//дж* (*холодн(ий)* → *холод-и-ти* → *ви-холодити* → *вихолодж-ен(ий)*); *д//ж* (*гидк(ий)* → *гиж-к(а)*), *т//ч* (*крут(ий)* → *круч-(а)*, *жовт(ий)* → *жовч, сит(ий)* → *сит-и-ти* → *на-ситити* → *насищ-ен(ий)*); *с//ш* (*висок(ий)* → *Виш-н(ий)*), *ст//шч* (*густ(ий)* → *гушч-(а)*, *товст(ий)* → *товшч-(а)*, *прост(ий)* → *с-прост-и-ти* → *спрошч-ен(ий)*).

Позиція депалаталізації за творення відприкметникових дериватів активна у морфонологічних типах прикметників з вершинами на -н(ий), -з'к(ий), -л'н(ий). Їх детермінують морфи-веляризатори -езн- (*давн'(ий)* → *давн-езн(ий)*),

-ен'к- (*син'ий*) → *син-ен'к(ий)*, *близ'к(ий)* → *близ-ен'к(ий)*); **-есен'к-** (*давн'ий*) → *давн-есен'к(ий)*, *низ'к(ий)* → *низ-есен'к(ий)*); **-ист-** (*порожн'ий*) → *порожн-ист(ий)*); **-уват-** (*пізн'ий*) → *пізн-уват(ий)*); **-еч-** (*порожн'ий*) → *порожн-еч(а)*, **-ец'** (*син'ий*) → *син-ец'*); **-изн-** (*син'ий*) → *син-изн(а)*); **-ил(о)** (*син'ий*) → *син-ил(о)*); **-ин(а)** (*вуз'к(ий)*) → *вуз-ин(а)*, *порожн'ий*) → *порожн-ин(а)*); **-к-** (*нейтрал'н(ий)*) → *нейтрал-к(а)*); **-ок-, -ец', на-...-ку** (*останн'ий*) → *остан-ок*, *остан-ец'*, *на-остан-ку*); **-от(а)** (*низ'к(ий)*) → *низ-от(а)*); **-о** (*універсал'н(ий)*) → *універсал*); **-и-** (*син'ий*) → *син-и-ти*, *низ'к(ий)*) → *низ-и-ти*); **-о** (*ранн'ий*) → *ран-о*).

Морфонологічна позиція **вокалічних** чергувань в основах відприкметникових дериватів детермінує альтернації *у//о//и//ѳ* (*сух(ий)*) → *сох-ну-ти*, *засих-а-ти*, *за-сѳх-ну-ти*), *о//е* (*чорн(ий)*) → *черн-ец'*), *е//і* (*весел(ий)*) → *весіл'л'-(а)*), *е//и* (*мертв(ий)*) → *у-мир-а-ти*), *о//а* у супроводі *к//ч* (*мокр(ий)*) – *мач-а-ти*), *о//і* (*кос(ий)*) → *у-кіс*, *червон(ий)*) → *червін-ец'*), *ѳ//е* (*певѳн(ий)*) → *певен*, *ясѳн(ий)*) → *ясен*), *о//ѳ* (*біл(ий)*) → *біл-ок* → *білѳк-ов(ий)*), *и//ѳ* (*єдин(ий)*) → *єдѳн'ість*), *ѳ//о* (*біл(ий)*) → *біл'-ан/ѳк(а)*) → *біляноч-к(а)*).

У деад'ективному словотворенні основи мотивувальних слів можуть входити до складу мотивованого в усіченому вигляді. Усікаються як окремі фонемі, так і сполуки фонем. М. Кравченко зазначає, що цей процес зумовлений надлишковою структурою мотивувальної основи, без усічення якої неможливий сам дериваційний процес [3, 183]. Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що у порівнянні з чергуванням, морфонологічна позиція **усічення** менш регулярна, охоплює групу лексем із морфонологічно членованим коренем. Вона простежується в дериватах, утворених від прикметникових основ, що містять у фіналі /к-, /ик-, /ок-, /ек- перед суфіксами: 1) суб'єктивної оцінки якості **-іс/ін'к-, -ус/ін'к-, -ен'к-, -ес/ен'к-, -енн-, -ел/енн-, -езн-, -ел/езн-**: *глад/к(ий)*) → *глад-ен'к(ий)*, *глад-есен'к(ий)*, *глад-езн(ий)*); *вуз'к(ий)*) → *вуз-еньк(ий)*, *вуз-есен'к(ий)*, *вуз'-ісін'к(ий)*); *солод/к(ий)*) → *солод'-усін'к(ий)*, *важ/к(ий)*) → *важ-езн(ий)*, *важ-енн(ий)*, *важ-ел/енн(ий)*); 2) компаративними **-и-/-іи-**: *важ/к(ий)*) → *важ-ч(ий)*); *корот/к(ий)*) → *корот-ш(ий)*); *тон/к(ий)*) → *тон-ш(ий)*); *глиб/ок(ий)*) → *глиб-ш(ий)*); *дал/ек(ий)*) → *дал'-ш(ий)*); 3) із значенням опредметненої ознаки **-ѳ, -ін', -іт, -ин-, -от-**: *вис/ок(ий)*) → *вис'*); *глиб/ок(ий)*) → *глиб*, *глиб-ин(а)*, *глиб-ін'*); *слиз'к(ий)*) → *слиз-от(а)*); *лег/кий*) → *лег-іт*); 4) на позначення назв осіб **-иш-**: *кріп/к(ий)*) → *кріп-иш*); 5) перед дієслівними суфіксами **-и-, -ну-**: *глиб/ок(ий)*) → *глиб-и-ти*); *близ'к(ий)*) → *близ-и-ти*); *солод/к(ий)*) → *солод-и-ти*); *кріп/к(ий)*) → *кріп-ну-ти*); (виняток: *гірк(ий)*) → *гірк-ну-ти*). Морфонологічну зміну в парі *мокр(ий)*) → *мок-ну-ти*) О. Земська кваліфікує як нетипове фонологічне усічення [2, 143]. Усікаються асемантичні сегменти /ав-, /ив-, /ок- перед прикметниковим суфіксом **-ист-**: *яскр/ав(ий)*) → *яскр-ист(ий)*); *глиб/ок(ий)*) → *глиб-ист(ий)*); іменниковими **-ун-, -уш-, -ак-**: *гарк/ав(ий)*) → *гарк-ун*, *гарк-уш(а)*); *плюг/ав(ий)*) → *плюг-аш*); *хирл'-ав(ий)*) → *хирл'-ак*); дієслівним **-и-**: *почт/ив(ий)*) → *почт-и-ти*).

Усічення зазнає кінцевий консонант /н- за творення похідних іменників із нульовим суфіксом: *настир/н(ий) → настир(а)*; суфіксами **-об-**: *жад/н(ий) → жад-об(а)*; **-ил-, -ін'/-ен'**: *дур/н(ий) → дур-ил(о), дур-ень*; *тем/н(ий) → тем-інь*; *черв/он(ий) → черв-ень*; **-ій**: *чуд/н(ий) → чуд'-ій*; **-ств-, -оньк-, -очк-**: *провор/н(ий) → провор-ств(о)*; *яс/н(ий) → яс-онь/к(а), яс-оч/к(а)*; вербатовив із суфіксальним морфом **-и-**: *ніж/н(ий) → ніж-и-ти*.

Основи прикметників чужомовного походження, залучені до дериваційних процесів, втрачають кінцеву фонему /н- чи сегменти *вн, чн, льн* за творення: 1) дієслів із суфіксом **-ува-, -ізува-, -фікува-**: *актив/н(ий) → актив-ува-ти*; *нормал'н(ий) → нормал'-ізува-ти*; *натурал'н(ий) → натурал'-ізува-ти*; *інтенсив/н(ий) → інтенси-фікува-ти*; 2) іменників із суфіксами **-щин-, -ист**: *вulgар/н(ий) → вулгар-щин(а)*; *популяр-н(ий) → популяр-щин(а)*; *банал'н(ий) → банал'-щин(а)*; *максимал'н(ий) → максимал'-ист*; 3) перед дериваторами **-о, -ок-, -іст, -ізац-, -іж**: *екстремал'н(ий) → екстремал'*; *сепарат/н(ий) → сепарат-к(а)*; *цивіл'-н(ий) → цивіл-к(а) → авто-цивілк(а)*; *цивіл'-н(ий) → цивіл'-іст*; *віртуал'н(ий) → віртуал'-ізац(ія), гуманітар/н(ий) → гуманітар'-ій*.

Отже, морфонологічна позиція усічення детермінує перетворення в похідних, утворених від прикметника із вершиною, що містить: 1) зв'язаний корінь із колишнім суфіксом вторинної прикметниковості, тобто суфіксом, який підкреслює належність відповідних слів до категорії прикметника (*учт/ив(ий), крас/н(ий), рід/к(ий), вел/ик(ий), глад/к(ий), гір/к(ий), яр/к(ий)*); 2) чужомовний прикметник (*стерил'н(ий), тривіал'н(ий)*). Усікається зазвичай субморф основи, колишній словотворчий суфікс, чи суфікс, який указує на належність твірної основи до морфологічного класу прикметників.

Механізм впливу на формальну структуру словотворчих суфіксальних морфем – **нарощення (субморфемізації) суфікса**. Для морфонологічної позиції нарощення релевантними є такі ознаки: 1) кількість складів мотивувальної основи; 2) морфонологічна будова контактної зони основи; 3) частиномовна належність суфікса; 4) морфонологічна структура суфікса; 5) акцентна характеристика суфікса.

Як показав обстежений матеріал, основа твірного слова містить один чи два склади, закінчується на одиничну консонантну велярну фонему чи сполуку фонем *ст, вт, вг, мн, бн, рн, сл, дк, рк, рд, хл*: *чуж(ий) → чуж-ан/иц'(а)*; *мал(ий) → мал-иш/к(о), мур(ий) → мур-ов/аст(ий), куц(ий) → куц-ин/к(а)*; *мал(ий) → ман'-іс/іньк(ий)*; *м'як(ий) → м'як-уш/к(а), дорог(ий) → дорож-н/еч(а)* (з чергуванням *г/ж*), *сух(ий) → сух-іт/к(а)*; *сліп(ий) → сліп-ун/ець, крив(ий) → крив-ув/аст(ий)*; *молод(ий) → молод-н/еч(а), довг(ий) → довг-ун/ець, трухл(ий) → трухл'-ав/ин(а)* (з чергуванням *л/л'*), *нахабн(ий) → нахабн-ич/а-ти*; *наївн(ий) → наївн-ич/а-ти, скромн(ий) → скромн-ич/а-ти, дик(ий) → дич-ав/і-ти* (з чергуванням *к/ч*) і т.д. Суфікси, поєднані з палатальними основами нарошуються рідше: *достойн(ий) → достої-ін/ств(о)*;

син' (ій) → син'-ат/к(а), син'-іт/к(а); глобал' /н(ий) → глобал'-із/ува-ти, вербал' н(ий) → вербал'-із/аціј'(а).

У морфологічну позицію нарощення потрапляють одно-, дво-, трифонеми прикметникові, іменникові, дієслівні суфіксальні морфеми. Наприклад, прикметникові **-н'** (*нов(ий) → нов-іт/н(ій)*), **-к'** (*ціл(ий) → ціл'-іс'/к(ий)*), **-ав-** (*глуп(ий) → глуп-т/ав(ий)*), **-аст-** (*крив(ий) → крив-ув/аст(ий)*), **-езн-** (*довг(ий) → довж-ел/езн(ий)*), **-енн-** (*груб(ий) → груб-ел/енн(ий)*), **-ист-** (*мур(ий) → мур-ан/ист(ий)*), **-лив-** (*свят(ий) → свят-об/лив(ий)*), **-ляв-** (*худ(ий) → худ-ор/ляв(ий)*); іменникові **-к²-** (*мал(ий) → мал-иш/к(о)*), **-ок-** (*част(ий) → част'-ів/к(а)*), **-ан** (*груб(ий) → груб-іж/ан*), **-ин-** (*чист(ий) → чист-ен/ин(а)*), **-ість** (*готов(ий) → готов-н/ість*), **-ств-** (*стар(ий) → стар-ш(ий) → стари-ин/ств(о)*); дієслівні **-а-** (*наївн(ий) → наївн-ич/а-ти*), **-и-** (*гір/к(ий) → гор-ен/и-ти*), **-і-** (*дик(ий) → дич-ав/і-ти, дріб/н(ий) → дріб-от/і-ти*), **-ну-** (*жовт(ий) → жов-к/ну-ти*), **-ува-** (*лукав(ий) → лукав-н/ува-ти, прям(ий) → прям-ц'/ува-ти, вербал' /н(ий) → вербал'-із/ува-ти, інтесив/н(ий) → інтенси-фік/уа-ти*). Суттєво, що нарощені суфікси взаємодіють з обома типами основ – питомими і запозиченими.

Наголос у процесах словотворення виконує конститутивну функцію, організовуючи навколо себе певну кількість словотвірно визначених морфів, об'єднуючи їх у слово [1, 200]. Як засвідчив проаналізований матеріал, наголос у відприкметникових похідних може бути нерухомим і рухомим. Порівняймо, *ліпш(ий) → ліпш-еньк(ий), ліпш-а-ти, ліпш, по-ліпш-и-ти, перший-ліпший, у-ліпш-и-ти* та *багат(ий) → багат-еньк(ий), багат-ш(ий), багат'-уц(ий), багат'-(ій), багат-ств(о), баг-áč, багат'-і-ти*. У деад'ективах наголошеними можуть бути усі типи морфів: кореневі (*ліс(ий) → ліс-ав(ий), легк(ий) → легший*), суфіксальні (*ліс(ий) → лис-уват(ий), легк(ий) → лег-есеньк(ий)*), префіксальні (*ліс(ий) → ві-лис-і-ти, легк(ий) → по-легк-и*), флексійні (*ліс(ий) → лис-к(о), легк(ий) → легк-ов(ий)*). Морфологічна позиція зміни місця наголосу детермінована морфемною структурою похідного, зокрема структурою та морфологічними властивостями суфікса-дериватора. Скажімо, іменниковий суфікс на позначення абстрактних понять **-ість** завжди перебуває в преакцентній морфологічній позиції (*сух(ий) → сұх-ість, молод(ий) → мóлод'-ість, дóбр(ий) → дóбр'-ість, ці́р(ий) → ці́р'-ість*). У певних основах прикметників наголос здійснює семантичну функцію: *пράв(ий)* 'протилежний лівому', *п ráв(ий)* 'справедливий' і *п рав(ий)* 'прямий, не погнутий' [ВТССУМ, 916], *г láдк(ий)* 'без загинів', *г ладк(ий)* 'жирний' [ВТССУМ, 184]. Деякі вершинні прикметники мають варіантний наголос, пор.: *п рóст(ий), я́сн(ий), прост(ий), ясн(ий)* – із тим самим значенням.

Амбівалентна морфологічна позиція допускає і тверді, і м'які фінальні фонемні твірної основи за поєднання з тим самим дериватором: *руд(ий) → руд-ав(ий) і руд'-ав(ий), син'(ий) → син-ав(ий) і син'-ав(ий), пізн'(ий) → пізн-о-й пізн'о-* (як компонент складних слів, пор., *пізн'юстиглий*).

У деад'ективному словотворчому акті можливе поєднання морфологічних позицій: одна позиція створює умови для іншої. Наприклад, нарощений

аутоакцентний суфікс «вимагає» пом'якшення основи в словотвірній парі *лінів(ий) → лін'-к/увát(ий)*, аутоакцентний суфікс *-іст* створює умови для усічення основи запозиченого слова в словотвірній парі *мінімал'/н(ий) → мінімал'-іст*). Поєднання двох протилежних морфонологічних явищ – нарощення суфікса та усічення основи – уможлиблює деривацію похідних від членованих основ. Усічення усуває невластиві українській мові скупчення приголосних фонем у контактній зоні. Основне протиставлення нарощення й усічення полягає у тому, що усічення веде до утворення варіантів твірної основи, а нарощення сприяє збереженню основи твірного слова у незмінному вигляді. Крім того, усічення веде до кількісного скорочення, нарощення – до подовження основи. Згадані операції разом із переміщенням наголосу маркують похідні прикметники *рідк(ий) → рід-н/іст(ий)*; іменники *мокр(ий) → мок-л/áv/ин(а), мок-л/іна, мок-л/іц'(а), мок-л'/ák, мок-л'/áx(а), мок-л'/áč/ник; густ(ий) → гус-ну-ти → гус-л'án/к(а); солод/к(ий) → солод-н/éч(а); дієслова дріб/н(ий) → дріб-ц'/увá-ти; стеріл'/н(ий) → стерил'-із/увá-ти; туск/л(ий) → туск-н'/і-ти*. Натомість словотвірна структура прикметника *лін'-к/увát(ий)* сформувалася за участю чотирьох морфонологічних операцій: нарощення суфікса *-уват-*, усічення фіналі */ив-*, пом'якшення сонорної */н/*, альтернації наголосу з основи на суфікс. Діалектний вербатив *гор-én/и-ти* 'віддавати гірким' [СУМ, 129] маркований операціями нарощення дієслівного суфікса, усічення приголосної */к-* у контактній зоні, чергуванням голосних *i//e*, відтягуванням наголосу на словотворчий формант.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, морфонологічна позиція забезпечує дотримання норм з'єднання компонентів словотвірної структури слова в контактній зоні. Морфонологічна трансформація – виразник морфонологічної позиції, засіб, який упорядковує поєднання мотивувальної основи й дериваційного суфікса. Перспективи подальших розвідок убачаємо в порівняльному аналізі морфонологічних перетворень відприкметникового словотворення в польській, англійській та українській мовах.

Література

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 208 с.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование : [учеб. пособ.] / Е.А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
3. Кравченко М.В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові / К.Г. Городенська, М.В. Кравченко // Словотвірна структура слова: відіменні деривати / М.В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – Розд. 2. – С. 109–187.
4. Панов М.В. Позиционная морфология русского языка / М.В. Панов. – М. : Наука, Школа «Языки русской культуры», 1999. – 276 с.
5. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика : проблемы и принципы её описания / В.В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 315 с.
6. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення : [монографія] / М. Федурко. – Київ – Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.

References

1. Horpynych, V.O. (1999). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovo tvoriv. Morfonolohiia* [The modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Zemskaja, E.A. (1973). *Sovremennyi russkii iazyk. Slovoobrazovanie* [The modern Russian language. Word formation]. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
3. Kravchenko, M.V., & Horodenska, K.H. (1981). Zmensheno-emotsiini imennyky v suchasni ukrainskii movi [Reduced-emotional nouns in modern Ukrainian]. *Slovo tvorna struktura slova: vidimenni deryvaty – Word-forming structure of the word: noun derivatives* (Section 2, pp. 109–187). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
4. Panov, M.V. (1999). *Pozitsionnaia morfologiia russkogo iazyka* [Positional morphology of the Russian language]. Moscow: Nauka, Shkola «Iazyki ruskoj kultury» [in Russian].
5. Lopatin, V.V. (1977). *Ruskaia slovoobrazovatelnaia morfemika: problemy i principy ee opisaniia* [Russian word-formation morpheme: problems and principles of its description]. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Fedurko, M.Yu. (2003). *Morfonolohiia vidimennykovoho slovtvorennia* [Morphology of word formation from noun]. Kyiv – Drohobych: Vymir [in Ukrainian].

Джерела

- Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
- Словник української мови : в 11 т. / [наук. ред.: І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2 : Г–Ж. – 1971. – 547 с.

Стаття надійшла до редакції 6.11.2017 р.